

Грина Леонідівна СЕРДЕЧНА,
асистент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
civil@univer.km.ua

УДК 347.61/.64

СІМЕЙНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ФАКТИЧНОГО ВИХОВАТЕЛЯ ТА ДИТИНИ

Проведено дослідження правовідносин, що виникають між фактичним вихователем та дитиною як одного із способів тимчасового влаштування дитини, яка залишилась без батьківського піклування. Визначено особисті немайнові права та обов'язки фактичного вихователя та дитини відповідно до чинного законодавства. Проаналізовано та вирішено питання щодо моменту виникнення та припинення прав та обов'язків між досліджуваними суб'єктами. З'ясовано різницю між підставами виникнення прав та обов'язків фактичного вихователя і батьківських прав та обов'язків. Визначено особливості прав та обов'язків, що виникають при усиновленні дитини, у разі призначення наставника для дитини, а також при влаштуванні в сім'ю фактичного вихователя. Обґрунтовано самостійність інституту фактичного виховання, потребу в його існуванні та при цьому вказано на необхідність вдосконалення чинного законодавства щодо регулювання правового статусу досліджуваних суб'єктів в аспектах, що стосуються прав та обов'язків фактичного вихователя і дитини, моменту їх виникнення, а також положень щодо відповідальності.

Ключові слова: фактичний вихователь, дитина-вихованець, права та обов'язки.

Розділ V Сімейного кодексу України (СК України) регулює особисті немайнові та майнові відносини між іншими членами сім'ї і родичами. Учасниками цих правовідносин виступають особа, яка взяла у свою сім'ю дитину (фактичний вихователь) та дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування. На сьогодні держава приділяє багато уваги питанням влаштування та покращення

життя дітей, позбавлених батьківського піклування [1, с. 137]. Однією із форм тимчасового влаштування таких дітей є встановлення фактичного виховання.

У науці сімейного права інститут фактичного виховання є малодослідженим. Увага до цього питання приділяється в працях таких науковців: Н. А. Аблятіпова, Л. В. Афанасьева, М. В. Бориславська, В. І. Борисова, В. А. Ватрас, Є. М. Ворожейкін, З. І. Вороніна, І. В. Жилінкова, З. В. Ромовська, В. О. Рясенцев, Ю. С. Червоний, Я. М. Шевченко.

Відповідно до норм сімейного законодавства фактичний вихователь отримує широке коло прав та обов'язків щодо дитини, при аналізі яких виникає чимало запитань, оскільки науковці, як правило, його досліджують поверхнево, частково, на базі праць, розроблених ще в радянський період, однак сьогодні є необхідність з'ясувати питання т.зв. інституту фактичного виховання в контексті сучасного сімейного законодавства та узгодити положення СК України з підзаконними нормативно-правовими актами, які його регулюють.

О. О. Свіжа визначає фактичне виховання серед форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Науковець виділяє чотири форми влаштування, серед них:

- 1) назване батьківство (усиновлення та фактичне виховання);
- 2) державне піклування;
- 3) змішаний вид;
- 4) професійне (фостерне) виховання [2, с. 257–258].

Ми не погоджуємось з позицією автора віднести фактичне виховання до названого батьківства, оскільки категорії усиновлення та фактичне виховання є різними за своєю суттю та змістовим навантаженням.

М. В. Бориславська фактичне виховання розглядає як «сімейну» форму влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, і вказує на те, що фактичне виховання не потрібно сприймати у розумінні правового інституту. У цьому випадку не ведеться мова про наявність сукупності правових норм. Найімовірніше, фактичне виховання є явищем соціальним, а не правовим [1, с. 138].

У свою чергу, З. І. Вороніна обґрунтовує наявність такої форми влаштування, як фактичне виховання та пропонує такі його види:

1) *договірне* – фактичне виховання виникає на прохання батьків дитини, коли вони через об'єктивні або суб'єктивні причини тимчасово не можуть виховувати свою дитину (відрадження, хвороба тощо);

2) *адміністративне* – фактичним вихователем виступає інший з подружжя опікуна або піклувальника; в прийомних сім'ях – той з подружжя, хто не є батьком-вихователем дитини; при усиновленні дитини одним із подружжя, фактичним вихователем виступає інший з подружжя, хто не усиновив дитину;

3) *сімейне фактичне виховання* – фактичними вихователями вважаються вітчим або мачуха дітей. До моменту реєстрації шлюбу між батьком (матір'ю) дитини та мачухою (вітчимом) відносини між ними автор називає відносинами фактичного виховання, а після реєстрації шлюбу виникає правовий статус вітчима, мачухи [3, с. 104, 106–109];

4) *усиновлення*, тобто фактичне виховання майбутніми усиновлювачами. Науковець обґрунтовує необхідність встановлення обов'язкового строку проживання дитини з майбутніми усиновлювачами;

5) *тимчасове фактичне виховання* – застосовується з моменту, коли органу опіки та піклування стало відомо про те, що дитина залишилась без піклування батьків, до моменту вирішення питання щодо вибору форми подальшого влаштування дитини;

б) *попереднє фактичне виховання* виникає за умови усиновлення дитини до отримання згоди іншого з подружжя усиновителя.

Класифікація, запропонована автором, є повною та обґрунтованою, однак, на нашу думку, в сучасних суспільних відносинах фактичне виховання проявляється у тимчасовій формі, тобто до отримання відповідного статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

Є. М. Ворожейкін вказує, що за зовнішніми ознаками правовідносини щодо фактичного виховання схожі з правовідносинами щодо усиновлення [4, с. 228], однак ми не погоджуємося з такою думкою. При цьому правовідносини фактичного виховання потрібно відмежувати від батьківських правовідносин та правовідносин, що виникають з приводу наставництва. Так, на відмінну від прав та обов'язків батьків, які виникають на підставі юридичного факту-події (народження дитини), права та обов'язки фактичного вихователя виникають на підставі вольового акту — дії, яка полягає у факті прийняття особою у свою сім'ю дитини, а також адміністративного акту, а саме рішення компетентного органу. Щодо усиновлення, то його особливістю є припинення будь-яких прав та обов'язків між дитиною та її батьками, родичами за походженням (за деяких винятків), однак при взятті дитини на виховання у сім'ю фактичного вихователя вони зберігаються. Наставництво, на відмінну від фактичного виховання, полягає в добровільній безоплатній діяльності наставника з надання дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування, яка проживає у закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, індивідуальної підтримки і допомоги в підготовці до самостійного життя та здійснюється на підставі договору, що за своєю суттю значно відрізняється від правовідносин щодо фактичного виховання [5].

Проаналізуємо підходи науковців до визначення кола учасників правовідносин між фактичним вихователем та вихованцем З. І. Вороніна до них відносить:

- родичів батька або матері дитини (сестер, братів дитини, діда, баби, тітки, дядька, інших родичів);
- вітчима, мачухи;
- осіб, які не є родичами дитини;
- чоловіка (жінку), з яким мати (батько) дитини проживає спільно без реєстрації шлюбу;
- іншого з подружжя вихователя в прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу, іншого з подружжя опікуна, піклувальника, усиновителя [3, с. 102].

У свою чергу, В. І. Жилінкова фактичним вихователем називає як родичів дитини, так і зовсім сторонніх людей, серед них — баба, дід, прабаба, прадід, сестра, брат, дядько, тітка та інші родичі, мачуха, вітчим, сусіди та інші особи. Вказаний перелік, на думку автора, не є вичерпним та може бути доповнений [6, с. 803].

Ми погоджуємося з думкою авторів частково та вважаємо, якщо буквально тлумачити норму закону, то вихованцем є дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування, а у випадку спільного проживання дитини з вітчимом, мачухою або чоловіком (жінкою), з яким мати (батько) дитини проживає спільно без реєстрації шлюбу, дитина не набуває вищезгаданого статусу, оскільки має одного із батьків, тому цих суб'єктів неможливо віднести до фактичних вихователів.

Іншим учасником цих правовідносин є дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування. Чинне законодавство чітко визначає осіб, які можуть отримати такий статус. Так, дитиною-сиротою визнається особа, батьки якої померли або загинули, що підтверджується свідоцтвом про смерть кожного з них; дитиною, позбавленою батьківського піклування, є дитина, батьки якої позбавлені батьківських

прав; дитина, яку відібрали у батьків без позбавлення батьківських прав; дитина, батьки якої визнані безвісно відсутніми; дитина, батьки якої визнані недієздатними та в інших випадках визначених законом [5; 7].

І. П. Бахтіаров вважає, що така категорія суб'єктів, як фактичний вихователь та фактичний вихованець є штучною моделлю сімейних відносин. Обґрунтовує це тим, що чинне законодавство не передбачає таку форму влаштування дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, як фактичне виховання. Особа, яка бажає виховувати дитину, зобов'язана отримати відповідний статус особи, що має право виховувати та утримувати дитину [8, с. 84]. Ми частково погоджуємося з думкою науковця, тому й пропонуємо розглядати фактичне виховання як тимчасову форму влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування.

Відповідно до СК України [9] фактичний вихователь отримує право на виховання дитини (ст. 261), право на її самозахист, а також має можливість звернутися за захистом прав дитини до органу опіки та піклування або суду без спеціальних на те повноважень (ст. 262). Згідно зі ст. 249 СК України фактичний вихователь зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти. Фактичний вихователь має право самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини і рекомендацій органу опіки та піклування тощо. Має право вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її в себе не на підставі закону або рішення суду, також не має права чинити перешкоди в спілкуванні між дитиною та її батьками, іншими родичами. При цьому фактичний вихователь не є законним представником дитини. Законодавець наділяє досліджуваних суб'єктів широким колом прав та обов'язків, однак при цьому не визначає їх чіткого правового статусу.

Існують різні підходи науковців щодо визначення моменту виникнення прав та обов'язків фактичного вихователя. Так, Є. М. Ворожейкін зазначає, що ці правовідносини виникають з моменту початку фактичного виховання та утримання [4, с. 229]. У свою чергу, Н. А. Аблятіпова вказує на те, що підставою виникнення прав між фактичним вихователем та вихованцем є факт їх спільного проживання протягом певного часу [10, с. 124].

Ми вважаємо, що підставою виникнення прав та обов'язків є волевиявлення особи, яка бере дитину, та рішення служби у справах дітей, про передання такої дитини. При цьому додатковими умовами виникнення прав та обов'язків виступають позбавлення дитини будь-якого батьківського піклування, виявлення волі фактичного вихователя щодо виховання дитини, виявлення згоди дитини на таке виховання, взяття фактичним вихователем дитину на виховання у свою сім'ю, вчинення фактичним вихователем безпосередніх дій щодо виховання та утримання дитини. Ми вважаємо, що фактичне виховання є тимчасовою формою влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до ст. 29 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» [5]. Тобто до прийняття рішення про постійне влаштування дитини (усиновлення, встановлення опіки та піклування, передача в прийомну сім'ю та інші форми влаштування) дитина, в якій є родичі або інші особи, з якими у неї на момент залишення без батьківського піклування склалися близькі стосунки і які бажають залишити її на виховання у своїй сім'ї, може перебувати в їхній сім'ї.

Законодавець передбачає підстави для тимчасового перебування дитини в сім'ї фактичного вихователя:

- 1) заява такої особи про згоду на її тимчасове проживання;

- 2) акт обстеження її житлово-побутових умов;
- 3) рішення служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини (п. 31 абз. 8) [7].

Компетентний орган контролює процес передачі дитини в сім'ю фактичного вихователя, однак законодавець не передбачає вимог до осіб, яким може бути передана дитина. Ми вважаємо, що дитина не може бути передана в сім'ю родичів або інших осіб, якщо вони визнані недієздатними або обмежено дієздатними, зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами, відсутні постійне місце проживання та стабільний дохід, їх поведінка порушує інтереси дитини, яка може бути тимчасово влаштована в сім'ю на виховання. Якщо законодавцем будуть закріплені ці вимоги до особи фактичного вихователя, ми зможемо уникнути випадків, дитина потрапляє в сім'ю до недобросовісних вихователів.

Деякі дослідники вказують на відсутність будь-якого контролю з боку державних органів за таким влаштуванням дітей, на відмінну від відносин встановлення опіки та піклування [11, с. 87], однак ми не погоджуємось з такою думкою, оскільки компетентні державні органи надають дозвіл на передачу такої дитини у сім'ю фактичного вихователя.

Інститут фактичного виховання в сучасних сімейних правовідносинах має перехідний характер. Тобто він існує в період часу між моментом виявлення дитини, яка залишилася без піклування батьків, і до моменту отримання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, та встановлення відповідної форми влаштування дитини у сім'ю або в інший заклад, визначений законодавством.

Підставами припинення прав та обов'язків між особою, яка взяла у свою сім'ю дитину, позбавлену батьківського піклування, та дитиною є:

- смерть фактичного вихователя або вихованця;
- визнання фактичного вихователя недієздатним, досягнення вихованцем повноліття;
- відмова вихователя від виховання дитини, відмова дитини від виховання;
- внаслідок того, що зникла підстава, за якої дитина визнається позбавленою батьківського піклування (поновлення батьківських прав, поновлення в дієздатності одного з батьків тощо);
- вирішення питання щодо подальшого тривалого влаштування дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування.

Варто погодитися з думкою Л. П. Короткової, яка вважає, що порушення фактичним вихователем обов'язку щодо виховання дитини повинно мати негативні правові наслідки для особи порушника, наприклад, позбавлення права на виховання, відібрання дитини, позбавлення права бути усиновлювачем і опікуном, оскільки без відповідальності правове регулювання не буде діяти [12].

Ці правовідносини потребують законодавчого узгодження, оскільки у момент, коли дитина тимчасово передається у сім'ю особи на виховання та утримання, вона ще не має статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, так як для цих категорій є чітко визначені законом форми влаштування, серед яких відсутній інститут фактичного виховання.

Деякі автори вказують на необхідність видалити з СК України ст. 261, що стосується особи, яка взяла у свою сім'ю дитину. Вони обґрунтовують свою позицію таким чином: на законодавчому рівні відсутнє закріплення механізму влаштування дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, в сім'ю фактичних вихователів та здійснення контролю за умовами її проживання, виховання та утримання таких осіб [13, с. 138–139]. Ми не погоджуємось з цією думкою, оскільки категорично сказати, що регулювання відсутнє, ми не можемо, а видалення ст. 262 СК України вплине на особисті немайнові права та обов'язки

інших членів сім'ї та родичів, наслідком чого стане позбавлення особи, що взяла у свою сім'ю на виховання дитину, та самої дитини прав та обов'язків щодо виховання та захисту.

Ми підтверджуємо необхідність існування такої тимчасової, перехідної форми влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, однак ми вважаємо, що її необхідно визначати в окремий, незалежний від опіки та піклування інститут, а також наділити фактичного вихователя належними йому правами, обов'язками та відповідальністю, які б повністю відповідали змісту відносин, учасником яких він виступає.

Список використаних джерел

1. *Бориславська М. В.* Фактичне виховання у сімейному праві: значення, суть та правові наслідки // Університетські наукові записки. 2014. № 2 (50). С. 137–144.
2. *Свіжа О. О.* Система видів улаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Вісник Академії адвокатури України. Тези міжнародної науково-практичної конференції: «Сімейний кодекс України в системі європейського сімейного законодавства». 2012. № 3 (25). С. 257–258.
3. *Воронина З. И.* Правовые формы воспитания детей, оставшихся без попечения родителей : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Санкт-Петербург, 1993. 234 л.
4. *Ворожейкин Е. М.* Семейные правоотношения в СССР. М. : Юрид. лит., 1972. 336 с.
5. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 р. № 2342–IV // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 6. Ст. 147.
6. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І. В. Жилінкової. Х. : Ксилон. 2008. 855 с.
7. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 // Офіційний вісник України. 2008. № 76. Ст. 2561.
8. *Бахтиаров И. П.* Физические лица как субъекты семейных правоотношений / под ред. О. И. Ильиной. М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2014. 119 с.
9. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947–14 // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.
10. *Аблятіпова Н. А.* Інститут фактичного виховання в сімейному праві України // Ученые записки Таврического национального университета В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2009. Том 22 (61). № 1. С. 122–128.
11. *Ганкевич О. М.* Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Івано-Франківськ, 2015. 229 арк.
12. *Короткова Л. П.* Правовой статус фактических воспитателей детей // Правоведение. 1983. № 3. С. 82–85.
13. *Логвінова М. В., Ганкевич-Журавльова О. М.* Окремі аспекти пред'явлення позову про визнання батьківства особою, яка утримує та виховує дитину // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Вип. 26. Івано-Франківськ, 2011. С. 131–142.

Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 3 від 11 жовтня 2016 року)

Надійшла до 23.10.2016

Сердечная И. Л. Семейные права и обязанности фактического воспитателя и ребенка

Проведено исследование правоотношений, возникающих между фактическим воспитателем и ребенком как одного из способов временного устройства ребенка, оставшегося без попечения родителей. Определены личные неимущественные права и обязанности фактического воспитателя и ребенка в соответствии с действующим законодательством. Проанализировано и решено вопрос относительно момента возникновения и прекращения прав и обязанностей между исследуемыми субъектами. Выявлено разницу между основаниями возникновения прав и обязанностей фактического воспитателя и родительских прав и обязанностей. Определены особенности прав и обязанностей, возникающих при усыновлении ребенка, в случае назначения наставника, а также при устройстве в семью фактического воспитателя. Обоснована необходимость совершенствования действующего законодательства по регулированию правового статуса исследуемых субъектов в аспектах, касающихся прав и обязанностей фактического воспитателя и ребенка, момента их возникновения, а также положений об ответственности.

Ключевые слова: фактический воспитатель, ребенок-воспитанник, права и обязанности.

Serdechna, I. L. Rights and Duties of an Actual Tutor and a Child

The research is done on the legal relationships that appear between an actual tutor and a child as one of the temporary way of a child's without parents' custody arrangement. Personal non-property rights and duties of an actual tutor and a child are defined according to the current legislation. An issue concerning the moment of appearance and termination of the rights and duties between the studied subjects is analysed and resolved. A difference between rights and duties of an actual tutor and parental rights and duties is found out. Peculiarities of rights and duties that arise when adopting a child, appointing a child's tutor and also when arranging an actual tutor into the family are defined. The necessity of improvement of the current legislation on regulation of the legal status of the studied subjects in the aspects concerning the rights and duties of an actual tutor and a child, the moment of the appearance, and also the status of responsibility are proved.

Keywords: actual tutor, child, rights and duties.

